

Exegetische notities eerste lezing

Op deze in 2018 door paus Franciscus ingevoerde feestdag laat het lectionarium de keuze uit twee eerste lezingen.

Genesis 3,9-15.20

Het *Paradijsverhaal* ademt een heel andere sfeer dan het eraan voorafgaande *Scheppingsgedicht* met de zeven dagen.¹ Natuur- of cultuurverschijnselen krijgen in de Hof van Eden² mythologische verklaringen. We horen bijvoorbeeld waarom een man en een vrouw zich seksueel tot elkaar aangetrokken voelen, waarom er dieren zonder poten zijn, waarom een vrouw pijn lijdt bij een bevalling en waarom een man hard moet werken. In deze versie wordt God aangeroepen met de vier letters JHWH.³ Zelden wordt Hij in een Bijbelverhaal speelser en menselijker voorgesteld dan hier: Hij neemt stof van de aarde, boetseert, blaast, wandelt, heeft een *qol*, door het lectionarium vertaald met ‘donder’.⁴ Hij treedt in contact met de schepselen, spreekt achtereenvolgens met de mens, de vrouw en tot de slang, eindigend met afzonderlijke straffen voor elk van de drie, en Hij bewaakt. Er bestaan boekenplanken vol met interpretaties van dit verhaal. De laatste jaren wint de uitleg die het hele verhaal in een volledig seksuele context plaatst, steeds meer terrein.⁵

Om deze eerste lezing geschikt te maken voor de liturgische rite, voegt het lectionarium de zin toe: *Nadat Adam in de tuin van Eden van de boom gegeten had*. De samenstellers hebben de keuze gemaakt om de mens (*adam* in het Hebreeuws⁶) uit de tekst in deze zin hier weer te geven als eigenaam *Adam*, die we echter verder in de tekst niet horen. In het vers voorafgaand aan de lezing lezen wij wat aan de roep van God voorafgaat: *Toen de mens en zijn vrouw JHWH, God, in de koelte van de avondwind door de tuin hoorden wandelen, verborgen zij zich voor Hem tussen de bomen*.⁷

De vraag van God ‘waar zijt gij?’ vat de mens niet op als de *fysieke plek* waar hij verblijft, maar in welke *psychische toestand* hij zich nu bevindt na de zondeval: hij antwoordt niet dat hij zich tussen de bomen bevindt, maar dat hij bang is. In de koelte van de avondwind krijgt de mens koude rillingen. Hij heeft immers een verbod overtreden. Zijn bangheid koppelt hij aan zijn naaktheid.⁸ God zelf brengt die naaktheid in verband met het eten van de *verboden boom*. Deze boom heet eerder in het verhaal de *boom van de kennis van goed en kwaad*.⁹ Er bestaan alleen al voor deze boom vele interpretaties. Kennis van goed en kwaad is voorbe-

---

¹ Het scheppingsgedicht (Genesis 1,1 - 2,4a) en het paradijsverhaal (Genesis 2,4b - 3,24).

² Zowel de Griekse als Latijnse vertaling geven de Hof van Eden weer met *Paradijs*.

³ Het lectionarium geeft dit weer met HEER.

⁴ Mogelijke vertalingen zijn ook: geluid, stem, stap.

⁵ Te denken valt aan Enno Boeke - *Rondom het Paradijsverhaal* (1974) die het verhaal verklaart in het licht van besnijdenisriten en Robert Peels - *De Schepping van Dijk en Aarde* (2020) die het in verband brengt met een Sumerisch ‘oerverhaal’ dat incest verbiedt om inteelt te voorkomen.

⁶ De woordspeling *adamah* (aarde) en *adam* (mens) kan in het Nederlands misschien worden gevoeld door *adam* te vertalen met *aardeling*.

⁷ Genesis 3,8.

⁸ Boeke ziet deze naaktheid als de naakte eikel van het mannelijk lid na de besnijdenis.

⁹ Genesis 2,16-17.

houden aan de wereld der volwassenen.¹⁰ In het licht van de daarmee gepaard gaande ontdekking van de seksualiteit is ook de rol van de slang te zien. De connectie tussen slang en het mannelijk lid is al door veel auteurs gemaakt.

De reacties van de mens en de vrouw getuigen van een prachtige psychologische schuldafschuiving op God zelf (*De vrouw die Gij mij als gezellin gegeven hebt*), maar zijn niet voldoende voor de door God uitgesproken vonnissen.¹¹ De slang krijgt te horen: *Vijandschap sticht Ik tussen u en de vrouw, tussen uw kroost en het hare. Dit zal uw kop bedreigen, en gij zijn hiel*. Gezien de plaatsing van deze lezing op deze Maria-feestdag, ligt een link tussen *de vrouw* en Maria in de christelijke verkondiging voor de hand. Ook over dit vers is zeer veel geschreven en het is soms mariologisch geïnterpreteerd. In de iconografie is Maria vaak afgebeeld met haar voet op de kop van een slang. Je voet op de nek van je vijand plaatsen is nog steeds een bekende overwinnaarshouding. Dat de slang - en zijn kroost - alleen de hiel van de vrouw - en haar kroost - kan bedreigen is gezien zijn 'kruiperigheid' niet meer dan logisch. En wie wenst een serpent niet toe dat hij mag bijten in de stof? In de term 'kroost' ligt opgesloten dat het vonnis van God wordt geërfd, wat meespeelde bij het formuleren van de erfzondeleer.¹²

Na de uitgesproken straffen eindigt de episode met de mededeling dat de mens zijn vrouw Eva noemde, een in de context enigszins losstaande mededeling. In het Hebreeuws heet zij *chawwah*, een term die eveneens tot veel studies heeft geleid. Omdat zij de moeder van alle levenden zou zijn volgens de tekst, lijkt de betekenis 'levengeefster' voor de hand te liggen.

Handelingen 1,12-14

Ook het alternatief voor de eerste lezing is geschikt gemaakt de liturgische rite door te beginnen met de vermelding dat het vervolg plaatsvond nadat Jezus ten hemel was opgenomen. Lucas, tevens schrijver van een evangelie, geeft een algemene samenvatting van het leven van de eerste christenen. Van de Olijfberg keren *zij* terug. Het lectionarium interpreteert *zij* als de apostelen.¹³ Wat wil Lucas ons laten weten met de mededeling dat de Olijfberg slechts een sabbatsafstand¹⁴ van Jeruzalem af ligt? Wil hij aangeven dat de hemelvaart op sabbat heeft plaatsgevonden? Wil hij beklemtonen dat de leerlingen zich houden aan Jezus' opdracht Jeruzalem niet te verlaten?¹⁵ De groep houdt verblijf in een ovenzaal. Zo'n kamer op de bovenverdieping was gewoonlijk bestemd voor vrouwen en voor Lucas de bakermat waar het christelijk geloof begint te leven.

Zij bleven allen eensgezind volharden in het gebed samen met de vrouwen, met Maria de moeder van Jezus, en met zijn broeders.

---

¹⁰ Deuteronomium 1,39.

¹¹ De vonnissen voor de vrouw en de man zijn voor deze eerste lezing geschraapt.

¹² Peels ziet deze voor hem bizarre en onbegrijpelijke zin als de symptomen van inteelt: een gekneusd hoofd en een gekneusde hiel.

¹³ Evengoed kan een veel grotere groep bedoeld zijn, zie het slot van zijn evangelie: *de elf en de anderen* (Lucas 24,33).

¹⁴ De afstand tussen de Olijfberg en Jeruzalem is 1200 meter en is nu voor orthodoxe joden de afstand die maximaal gelopen mag worden op de sabbat.

¹⁵ Lucas 24,49.

De apostellijst bestaat na de dood van Judas nu uit elf personen en komt niet helemaal overeen met die uit zijn evangelie.¹⁶ De genoemde apostelen vormen de basis van de jonge kerk en met hen zijn *vrouwen*. Misschien denkt Lucas hier aan de echtgenotes van de apostelen, omdat hij in het Grieks het lidwoord weglaat. Een handschrift uit de vijfde eeuw gaat nog verder en spreekt ook over (hun?) kinderen. Maar Lucas kan ook bedoelen de vele vrouwen die in zijn evangelie gesignaleerd worden. Ook Maria, de moeder van Jezus, was blijkbaar aanwezig. Omdat zij apart van de vrouwen wordt vermeld heeft zij voor Lucas een bijzondere betekenis. Opvallend is daarbij dat dit de enige keer is dat hij haar noemt in de Handelingen. Verder zijn tevens *zijn broeders* aanwezig. Een opmerking die in verband met de maagdelijkheid van Maria te denken zet.

Kenmerk van deze gemeenschap van elf apostelen, vrouwen en broeders is de eensgezindheid en volharding. Deze woorden komen zo frequent voor bij Lucas, hij hamert er zo vaak op, dat het opvalt. Er lijkt eerder sprake te zijn van een óproep tot eensgezindheid aan zijn lezers dan dat die eensgezindheid er daadwerkelijk is.¹⁷

Exegetische notities antwoordpsalm

Psalm 87,1-2.3 en 5.6-7

De antwoordpsalm bevat de bijna volledige¹⁸ tekst van Psalm 87 in een nogal vrije vertaling. In de vroege koningstijd telde Israël verschillende heilige steden.¹⁹ De stad waarover de psalm zingt heet Sion, synoniem voor Jeruzalem.²⁰ Gaandeweg werd deze stad de enige heilige stad. De psalm sluit aan bij dit proces. De 'grootse' stad (zoals de antwoordpsalm in het refrein herhaalt) werd door JHWH gegrond op *heilige bergen*, heeft poorten die het open-gesloten punt in de muur vormen en wordt door Hem meer bemind dan de steden en dorpen in Israël (*alle tenten van Jakob*). De 'bergen' zijn niet 'heilig', omdat ze uit zichzelf 'heilig' zijn, maar omdat ze JHWH toebehoren. In andere psalmen is te horen dat vorsten of gezanten van de omringende volken deelnamen aan bepaalde plechtigheden.²¹ Mogelijk was dat bij het *dansen en zingen* hier ook het geval.

Sion wordt door de psalmist gezien als de moeder, de bron van leven van alle volkeren. Wanneer in het Tweede Testament de engel Gabriël tot Maria komt met zijn boodschap van de verwekking en geboorte van Jezus doet hij dat met woorden waarmee JHWH - bij monde van een profeet in het Eerste Testament - diverse malen vrouwe Sion begroet.²²

Exegetische notities Evangelie

Johannes 19,25-35

Om de evangelietekst voor de liturgisch rite geschikt te maken, begint het lectionarium met het traditionele *in illo tempore*, 'in die tijd'. Daarna noemt Johannes een aantal vrouwen die bij het

---

¹⁶ Lucas 6,13-16.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld de affaire met Ananias en Saffira (Handelingen van de apostelen 5,1-11).

¹⁸ Vers 4 ontbreekt.

¹⁹ Bijvoorbeeld Sichem en Betel.

²⁰ Deze naam komt in de Hebreeuwse tekst van de psalm niet voor.

²¹ Zie bijvoorbeeld Psalm 47,10 en Psalm 68,32.

²² 'Sion' als Israël in de gestalte van een vrouw; zie bijvoorbeeld Sefanja 3,14-20.

kruis van Jezus stonden. *Zijn moeder en de zuster van zijn moeder, Maria, de vrouw van Klopas, en Maria Magdalena.* Het probleem of *de zuster van zijn moeder, Maria, de vrouw van Klopas* een en dezelfde vrouw is, of dat er sprake is van twee, ja zelfs drie verschillende vrouwen, is het gevolg van het ontbreken van leestekens in de Griekse tekst. Het is opmerkelijk dat de moeder van Jezus hier geen naam heeft en dat geldt voor het hele Johannesevangelie. Ook dat stemt tot nadenken.²³

De moeder van Jezus wordt in wat nu komen gaat door Jezus vanaf het kruis toegesproken. Wat is de rol van de twee Maria's die Johannes zo nadrukkelijk noemt? Jezus ziet alleen zijn moeder en de *leerling die hij liefhad*. Die leerling - traditioneel maar niet zeker geïdentificeerd met de apostel en evangelist Johannes zelf - staat blijkbaar bij deze vrouwen. We horen Jezus nu voor het eerst spreken vanaf het kruis. Hij koppelt twee niet met name genoemde mensen aan elkaar als moeder en zoon. De eerste woorden van Jezus tot zijn moeder luiden *vrouw zie uw zoon* en tot de leerling: *zie uw moeder*. Wat opvalt is de aanspreekvorm tot zijn moeder: *vrouw*. Een aanspreektitel die in het Johannesevangelie telkens in de context staat van een soort prediking. Er wordt iets duidelijk gemaakt. De aangesprokene moet tot een bepaald besef komen. In dit licht kan ook de zin *en van dat uur af nam de leerling haar bij zich op gezien worden*, want ook de term 'uur' wordt door Johannes gebruikt om een beslissend moment aan te geven. Je zou verwachten dat op deze Mariafeestdag de evangelielezing hier eindigt, maar de samenstellers van het lectionarium kozen ervoor verder te lezen: *Hierna, wetend dat nu alles was volbracht*.

Na Jezus' woorden *Ik heb dorst*, herinnert de hysopstengel aan de exodus uit Egypte, toen die gebruikt werd om het bloed van het paaslam op de deurpost te sprenkelen. *Het is volbracht* wijst op het bewustzijn van Jezus dat het werk van zijn Vader tot een einde is gebracht.

En nadat Hij het hoofd had gebogen, gaf Hij de geest. Dat Jezus zijn dood vrijwillig tegemoet is gegaan en zich volledig aan zijn Vader heeft overgeleverd is te horen en te lezen in het buigen van zijn hoofd. Het uur van Jezus is tevens het uur van de geest. Jezus geeft de geest en het is *zijn geest*. Betekenisvol vertelt Johannes dat Jezus de laatste adem uitblaast en daardoor zijn gezindheid, zijn mentaliteit doorgeeft. De kruisafname die volgt wordt tamelijk uitgebreid beschreven, zelfs de twee medegekruisigden raken erbij betrokken. Naast de 'voorbereidingsdag', horen we nu voor het eerst in het passieverhaal over de sabbat, 'de rustdag'. In het Johannesevangelie staat de sabbat telkens in relatie tot de door de joden gewenste dood van Jezus.²⁴ Juist nu deze gewenste dood is gerealiseerd vragen de joden om de lichamen van de drie gekruisigden. De sabbatvoorschriften mogen niet geschonden worden. Zeker niet de sabbat die vóór het paasfeest valt, de *grote dag van die sabbat*. Bleven de lijken op de rustdag aan het kruis hangen, dan werd de grond ontheiligd. Na dit verzoek doen soldaten eerst een lijkschouwing. Als ze bij Jezus komen, zien ze dat hij reeds gestorven is. Dit getuigenis is van belang in verband met Jezus' verrijzenis. Jezus dient daarvoor eerst officieel dood verklaard

---

²³ De naam Maria die Johannes hier vermeldt, slaat in geen geval op Jezus' moeder en als deze Maria gelezen wordt als de biologische zuster van Jezus' moeder is het zelfs onwaarschijnlijk dat Jezus' moeder ook Maria zou heten.

²⁴ Johannes 5,1-18; 7,14-24 en 9,1-38.

te zijn. De soldaten hoeven de benen van Jezus dus niet te breken.²⁵ Het bloed en het water uit Jezus' zijde bewijzen dat hij daadwerkelijk dood is. En hier eindigt de lezing. Wie verder leest in het Johannesevangelie komt te weten dat beide soldatenacties volgens Johannes zijn gebeurd 'opdat de schrift zou worden vervuld', maar de citaten die hij geeft zijn in het Eerste Testament nergens letterlijk te lezen.²⁶

Focus

De Helper

Op deze traditionele Tweede Pinksterdag ligt het voor de hand het thema van de heilige Geest te verbinden met dat van Maria als moeder van de kerk. De heilige Geest is bij uitstek de helper van Christus. In het evangelie volgens Johannes heet hij de *parakleet*. De NBV21 vertaalt dit begrip met 'pleitbezorger'. Hij wordt te hulp geroepen. Met evenveel recht kan dit over Maria gezegd worden.

---

²⁵ De Romeinen maakten aan het lijden van gekruisigden soms een einde door het zogenaamde *crurifragium*, het toebrengen van een letterlijke genadeslag door het verbrijzelen van de beenderen met een hamer of een groot stuk ijzer.

²⁶ Johannes 19,36-37, een mogelijk indirecte verwijzing naar respectievelijk Exodus 12,46; Numeri 9,12, Psalm 34,21 en Zacharia 12,10.